

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)

UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514

VOLUME - 8 | ISSUE - 8 | MAY - 2019

प्रस्तावना :

जी. ए. कुलकर्णी या मराठीतील महान लेखकाचा मृत्यू होऊनही आता बत्तीस वर्षे होतील. जीएंचे चाहते जसे या बत्तीस वर्षात कमी झाले नाहीत, तसेच त्यांच्या खाजगी आयुष्याबद्दल त्यांच्या वाचकांचे कुतूहलही अजून पूर्ण शमले नाही. वस्तुतः 'रायटींग, नॉट दी रायटर' हे वाक्य जीएंनी बर्बाद वेळा उद्धृत केले आहे. लेखकाला वाचकांनी त्यांच्या लेखनातून पहावा, त्यापलीकडे तो एक सामान्य माणूस असतो आणि त्याचे खाजगीपण जपण्याच्या त्यांच्या अधिकाराचा वाचकांनी आदर करावा असे जीएंचे मत होते. पण व्यक्तिपूजेचे स्तोम असलेल्या आपल्या समाजात लोकांना इतके

वस्तुनिष्ठपणे वागणे जमात नाही. त्यातून जीएंनी आपले 'खाजगीपण' कमालीच्या काटेकोरपणे जपले. पूर्वनियोजित वेळ घेतल्याशिवाय ते कोणालाही भेटत नसत. समारंभ, सत्कार, साहित्य संमेलने यांना त्यांची कधीच हजेरी नसे. त्यांच्या काळ्या चष्म्याबद्दलही लोकांना फाजील कुतूहल होते. जीए सहसा आपले फोटो काढू देत नसत आणि त्यांच्या पुस्तकांच्या पुढील आवृत्त्या काढायलाही ते नाखूशच असत. जीएंच्या अशा वर्तनामुळे वाचकांना जीएम्हणजे एक गूढ, रहस्यमय असे व्यक्तिमत्त्व वाटत राहिले. जीएंच्या कथाही जीएंसारख्याच गहन आणि समजायला कठीण आहेत. त्यामुळे जीएंच्या हयातीत आणि त्यानंतरही जीएंच्या खाजगी आयुष्याबद्दल चर्चा सुरूच राहिली

जी.ए.कुलकर्णी यांचा जीवन प्रवास

जीए अविवाहित होते. जीएंच्या आई-वडिलांचे लग्न धारवाडला झाले होते ^१ त्यांच्या लहानपणीच त्यांच्या आईचे निधन झाले होते. त्यांच्या वडीलांनी दुसरे लग्न केले. जीएंच्या लेखनात त्यांच्या सावत्र भावाचा उल्लेख आढळतो. इंदू व सुशीला या त्यांच्या सख्ख्या बहिणी होत. या दोघींना जीएंनी त्यांचा 'निळासावळा' हा कथासंग्रह अर्पण केला आहे. ^२ या अर्पणपत्रिकेत 'जाई' नावाच्या मुलीचा उल्लेख आहे. ही जाई ही जीएंची ज्येष्ठ भगिनी होती असे वि. मो. वडेर

यांचे म्हणणे आहे ^३. तथापि जीएंसोबतबराच काळ व्यतीत केलेल्या त्यांच्या नंदा पैठणकर या त्यांच्या मावसबहिणीच्या मते जीएंना अशी कोणतीही मोठी बहीण नव्हती आणि जाई हे त्यांच्या बहीणींच्या एखाद्या मैत्रिणीचे नाव असावे. जीएंचा 'निळासावळा' हा कथासंग्रह १९५६ साली प्रकाशित झाला. त्याआधी १९५७ मध्ये जीएंच्या इंदू या बहिणीचे निधन झाले होते व त्यांच्याही आधी १९५१ मध्ये त्यांची बहीण सुशीला मरण पावली होती. त्यानंतरच्या आयुष्यात जीए धारवाडला प्राध्यापकी करायला आल्यानंतर त्यांनी त्यांच्या नंदा व

प्रभावती (सोलापूरकर) या (मावस) भगिनींना आपल्याकडे बोलावून घेतले. ^४ त्यानंतर १९७३ साली नंदा पैठणकर या नोकरीनिमित्त पुण्यास आल्या व पुढे श्री. सुधीर पैठणकर यांच्याशी विवाहबद्ध होऊन पुण्यातच स्थायिक झाल्या. १९७८ साली जीए निवृत्त झाले. त्यानंतर त्यांच्या प्रकृतीच्या तक्रारी वाढत गेल्या. १९८५ साली काहीसे त्यांच्या मनाविरुद्धच त्यांना नंदाताई पैठणकर यांनी पुण्यात आणण्याचा निर्णय घेतला. पुण्यात आल्यानंतरही जीएंच्या प्रकृतीचे चढउतार चालूच राहिले. ६ डिसेंबरला त्यांना काही तपासण्या करण्यासाठी पुण्याच्या जोशी

हॉस्पिटलमध्ये दाखल केले गेले आणि तेथेच जीएंनी ११ डिसेंबर १९८७ च्या पहाटे शेवटचा श्वास घेतला. त्यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या रोगाचे निदान होऊन तो रक्ताचा कर्करोग असल्याचे ध्यानात आले.

जी.ए.कुलकर्णी यांचे व्यक्तिमत्व - पूर्वग्रह, विवाद आणि विसंगती

जीएंच्या लेखनाचा अभ्यास करताना त्यांच्या वैयक्तिक आयुष्याचा विचार कशासाठी हा प्रश्न उभा राहणे स्वाभाविक आहे. वाचकांनी लेखकाला त्याच्या लेखनातून पाहावा, त्याच्यापलीकडे तो एक सामान्य माणूसच असतो. त्यामुळे त्याच्या वैयक्तिक आयुष्यात त्याच्या वाचकांनी ढवळाढवळ करू नये असे जीएंचे मत होते. तथापि सार्वजनिक जीवनात, कलाक्षेत्रात प्रसिद्धी पावलेल्या लोकांबद्दल सामान्य माणसाच्या मनात काहीसे विकृत वाटावे असे कुतुहल असते. माणसांत, गर्दीत मिसळण्याचा जीएंचा स्वभाव नसल्यामुळे जीएंनी स्वतरूला जनसंपर्कापासून दूर ठेवले. समारंभ, सत्कार, साहित्यसंमेलने यांच्यापासूनही जीए लांबच राहिले. काही अपवाद वगळले तर त्यांना स्वतःला मिळालेले पुरस्कार मिळवण्यासाठीही ते गेले नाहीत. त्यांच्या वाचकांना भेटण्यासाठीही ते अनुत्सुक असत. त्यामुळे त्यांना श्चमत्कारिक, विक्षिप्त, माणूसघाणा, तुसडा अशा विशेषणांनी गौरवण्यात आले. जीएंनी त्याचीही फारशी पर्वा केली नाही. जीएंच्या कथाही नियतीवादी, शोकपर्यावसायी असल्याने स्वतः जीएही तसेच होते असाही लोकांनी समज करून घेतला होता. तथापि हा जीएंचा तिरसटपणा नसून जाणीवपूर्वक स्वतःला सामान्य पातळीवरच्या समाजापासून वेगळे ठेवण्याचा त्यांचा प्रयत्न होता. असामान्य प्रतिभेचे धनी असलेल्या जीएंना आसपासच्या बुटक्या, खुज्या लोकांमध्ये वावरताना गुदमरल्यासारखे होत असेल हे जीएंचा एक व्यक्ती म्हणून अभ्यास करताना ध्यानात येते. बाजीचा-ए-अतफाल है दुनिया मिरे आगे, होता है शब-ओ-रोज तमाशा मिरे आगे म्हणणाऱ्या गालिबची जी मानसिकता होती, तीच जी.ए.कुलकर्णी यांची असावी.

जीएंच्या कथा निराशावादी असतात, त्या वाचून माणसाचे मर्यादित सामर्थ्य आणि मानवी जीवनाची नियतीच्याच हातात असलेली सूत्रे अधोरेखित होतात, त्यामुळे जीएंचे लेखन वाचून नैराश्य येण्याचीच शक्यता अधिक असते हा जीएंच्या लेखनावर केला जाणारा एक सर्वसामान्य आरोप आहे. जीएंनी अशा बाबतीत कधी स्पष्टीकरण दिले नाही आणि आपली मते किंवा वर्तनही बदलले नाही. 'आपले पूर्वग्रह पूर्ण गाठी मारल्याप्रमाणे असंस्कृत आणि गावठी आहेत असे मत त्यांनी व्यक्त केले आहे. शिवाय अनोळखी लोकांना न भेटणे, सार्वजनिक कार्यक्रमात सहभागी न होणे या गोष्टींमुळे जी.ए.कुलकर्णी या एक तुसडा, आढ्यताखोर आणि कमालीचा रुक्ष मनुष्य असावा असे मत बनवून सामान्य वाचक मोकळा होतो. जीएंनी आपल्या हयातीत स्वतःबद्दल काहीच लिहिले नाही. ('माणसेअरभाट आणि चिल्लर आत्मचरित्रपर असले तरी त्यात जीएंचे स्वतःचे वर्णन फार कमी आहे. शिवाय ते जीएंच्या मृत्यूनंतरच प्रकाशित झाले.) जयवंत दळवींनी जीएंची मुलाखत घेण्यासाठी पाठवलेल्या अनेक प्रश्नांपैकी जीएंनी अगदी मोजक्या आणि त्याही फक्त त्यांच्या लेखनाच्या संदर्भात असलेल्या प्रश्नांना त्रोटक उत्तरे दिली. जीएंनी स्वतरूचे फारसे फोटोही काढू दिले नाहीत (जीएंना फोटोग्राफीमधली एक साधी 'ट्रिक' वापरून आपण त्यांचे फोटो कसे काढले याविषयी सुभाष अवचट यांनी 'जीए एक पोर्ट्रेट' या पुस्तकात लिहिले आहे) ^६. आपल्या पुस्तकाच्या नव्या आवृत्त्या काढण्याबाबतही जीए फारसे उत्साही नव्हते, किंबहुना त्यांनी बऱ्याच वेळा तशा आवृत्त्या काढण्याला नकार दिला होता. यातून एक विक्षिप्त मनुष्य ही जीएंची प्रतिमा निर्माण झाली होती. जीएंनी स्वतः या प्रतिभेचे खंडन करण्याचा कधी प्रयत्न केला नाही.

जीएंच्या मृत्यूनंतर जीएंवर अनेक लोकांनी अनेक स्वरूपाचे लेखन केले. त्यामध्ये जीएंच्या लेखनाबरोबरच एक माणूस म्हणून जीए कसे होते याबातचे कुतुहल आणि तर्कवितर्क यावरच भर दिलेला दिसतो. फेब्रुवारी १९८८ च्या 'ललित' मासिकाच्या अंकात जयवंत दळवींनी 'जीए!- एक विलक्षण माणूस' हा लेख लिहिला (हा लेख त्यांच्या 'परममित्र' या पुस्तकात समाविष्ट आहे). १० जुलै हा जीएंचा आणि १४ ऑगस्ट हा दळवींचा जन्मदिन. त्यानिमित्ताने 'अंतर्नाद' मासिकाने दळवींचा हा लेख पुनर्मुद्रित केला.७ दळवींचा आणि जीएंचा इतक्या वर्षांचा परिचय होता, त्यांची जवळजवळ मैत्रीच होती, जीएंच्या आर्थिक अडचणींच्या काळात दळवींनी 'युसिस' तर्फे त्यांना इंग्रजी कादंबऱ्यांच्या अनुवादाचे काम मिळवून दिले होते (आणि त्या कादंबऱ्या कॉनसॉड रिक्टरसारख्या आवडत्या लेखकाच्या असल्यामुळे जीएंना ते काम करताना पैशाबरोबर आनंदही मिळाला होता). या सगळ्या पार्श्वभूमीवर दळवींनी जीएंच्या मृत्यूनंतर लिहिलेला जीएंचे जवळजवळ चरित्रहनन करणारा हा लेख दळवींच्या एकूण टवाळखोर लेखनप्रवृत्तीशी सुसंगत असला तरीही एक माणूस म्हणून दळवींचे खुजेपण दाखवणाराच आहे. जीएंची बुवागिरी, त्यांचे तथाकथित नाटकी वागणे यावर दळवींनी अत्यंत क्रूरपणे लिहिले आहे.

जी. एं. च्या खाजगी जीवनातील विरोधाभासाबद्दल तर दळवींनी लिहिले आहेच, शिवाय पत्रातील भाषेविषयीही दळवींनी टीका केली आहे. जी. एं. च्या कथांमधील भाषा अत्यंत बोजड आणि उपमा – उत्प्रेक्षांनी (वाजवीपेक्षा जरा जास्तच) सजलेली असते हा त्यांच्यावरचा सार्वजनिक आरोप आहे. जी. एं. च्या खाजगी पत्रांमधील भाषाही अशीच अघळपघळ आणि खर्याखोट्या अलंकारांनी भरलेली असते असे दळवींना वाटते. त्यांच्या कथांमधील आणि पत्रांमधील उष्ण, लाल रक्त, उसवलेली जखम, मांसाचे लचके, ताज्या, लसलशीत जखमेतून दिसणारे हाड, रक्तामासांचा वास या आणि अशा शब्दांचे प्रयोजन काय हा प्रश्न दळवींना पडलेला दिसतो.

जीएंना मिळालेल्या साहित्य अकादमीच्या पारितोषिकाचा आणि त्यासंदर्भातल्या वादाचाही दळवींनी निष्कारण पुनरुच्चार केला आहे (विशेषतः ते पारितोषिक परत करताना जीएंना अतोनात दुरुख झाले कारण त्या पारितोषिकाचे पैसे पाच हजार रुपये 'उडवून' जीएंनी प्रवास केला होता अशी वस्तुस्थितीला सोडून असणारि वाक्ये दळवींनी आपल्या लेखात लिहिली आहेत. वस्तुतः या पारितोषिकाबद्दल वाद निर्माण होताच जीएंनी ते पारितोषिक आणि त्याचे परत पाठवले होते. ते पारितोषिक परत घेण्याची साहित्य अकादमीची पद्धत नाही असे सांगून साहित्य अकादमीने ते पुन्हा जीएंना पाठवले. जीएंनी ते पुन्हा परत केले. असे तीन वेळा झाल्यानंतर साहित्य अकादमीने अखेर ते पारितोषिक परत घेतले. त्या पारितोषिकाचे पैसे जीएंनी खर्च केले होते हे खरे, पण तेही जीएंनी परत केले).

दळवींच्या या लेखाचे खंडन करणारा एक लेख श्री. संजीव कुलकर्णी यांनी 'अंतर्नाद' च्या फेब्रुवारी २०१२ च्या अंकात लिहिला आहे. ' मे २०१२मध्ये जीएंच्या भगिनी नंदा पैठणकर यांनीही अंतर्नाद मासिकात लेख लिहून वर उल्लेख केलेल्या लेखाला पुष्टी दिली आहे आणि जीएंनी साहित्य अकादमीला पारितोषिकाचे पैसे परत पाठवल्याच्या पावतीची प्रतही सादर केली आहे. 'तथापि साहित्य अकादमीने पारितोषिक आणि त्याचे पैसे परत घेतलेच नाहीत असा दावा करणारे एक पत्र भालचंद्र नेमाडे यांनी 'अंतर्नाद' मासिकाला लिहून हा वाद पेटता ठेवण्याचा प्रयत्न केला १० .

असाच वाद विद्या सप्रे-चौधरी यांनी जीएंच्या जीवनावर लिहिलेल्या 'गूढयात्री' या कादंबरीच्या प्रकाशनानंतर झाला होता '१'. 'जी.ए. कुलकर्णी हे एक गूढ होते यात शंका नाही. ते जिवंत असताना ही गूढता त्यांनी जोपासली होती आणि निर्माणही केली होती, त्यांची साहित्यिक श्रेष्ठता सर्वमान्य झाली नाही, आजही झालेली नाही, हेच त्यांना पाहिजे होते असे ते दाखवत' असे जीएंचे एक जवळचे स्नेही म.द. हातकणंगलेकर यांनी लिहिले आहे '२'. जीए अत्यंत संकोची होते आणि त्यांना कोल्हापुरी चपला आवडतात असे कळाल्यानंतर त्यांच्या एका स्नेह्याने त्यांना त्यांच्या मापाच्या चपला भेट दिल्या तेंव्हा जीए अत्यंत अवघडून गेले आणि त्या चपलांचे पैसे त्या गृहस्थाला दिल्यावरच त्यांचे समाधान झाले असे हातकणंगलेकर यांनी लिहिले आहे

रेणू देशपांडे'३ यांच्या मते 'जीएंच्या साहित्याप्रमाणे त्यांचे खाजगी जीवनही अपवादात्मक होते यात वाद नाही. साहित्यिकांने जे सर्व साधारण लौकिक व्यवहार पाळले पाहिजेत अशी रसिकांची अपेक्षा असते ते जीएंनी कधीच पाळले नाहीत.त्यांनी कुतुहलखोरांच्या अपेक्षा धुडकावून लावल्या होत्या. ज्याला तरहेवाईक तुसडेपणाही म्हणता येईल अशा अलिप्तपणाने ते लोकांशी अनेकदा वागले होते. नको असलेल्या व्यक्तींना टाळणे हे खरे तर प्रत्येकाच्याच आयुष्यात येत असते. पण ते करत असताना एका सफाईदार चातुर्याची गरज असते. अशा चातुर्याचा अभाव असल्यामुळे की काय पण जीएंकडून अनेक लोक दुखावले गेले'

जीएंच्या खाजगी जीवनाचा पंचनामा करणारे 'अर्पणपत्रिकांतून जी.ए.दर्शन' या नावाचे पुस्तक श्री. वि.म. वडेर यांनी लिहिले आहे '३'. जी.एंच्या साहित्यावर पी.एच.डी. केलेल्या डॉ. स.त्यं.कुल्ली यांनी 'जी.एंचे अधिकृत चरित्र उपलब्ध नाही, जी.एंचा खरेच प्रेमभंग झाला होता का, जी.एंचे पूर्वज इतके श्रीमंत असताना त्यांच्या घराण्यात इतकी गरीबी कशी आली' असले (जी.एंच्या लेखनाशी काहीही संबंध नसलेले) प्रश्न उपस्थित केल्याने सदर पुस्तक लिहिण्याची आपल्याला प्रेरणा झाली असे वि.म.वडेर यांनी लिहिलेल्या या पुस्तकात म्हटले आहे. म्हणजे एकाने गाय मारली म्हणून दुसऱ्याने वासरु मारण्यातलाच हा प्रकार दिसतो. श्री. कुल्ली यांनी या सगळ्याचा जी.एंच्या लिखाणाशी काही एक संबंध आहे असे म्हटले आहे असा उल्लेख श्री. वडेर करतात. तो संबंध काय व कसा यावर बाकी वडेर यांनी मौन पाळले आहे. 'मी सामान्य माणूस आहे' असा उल्लेख करणार्या आणि शक्यतो आपले कुणी चरित्र वगैरे लिहू नये यासाठी आपले खाजगी कागद नष्ट करणे वगैरे गोष्टी करणार्या जी.एंच्या (आता संदर्भहीन झालेल्या आणि अत्यंत फुटकळ व किरकोळ) ऐकीव आणि बराचशा काल्पनिक माहितीच्या आधारावर हे पुस्तक वडेर यांनी लिहिले असावे असे वाटते. या पुस्तकामधल्या माहितीवरून

जी.ए. नावाचा लेखक आणि त्याचे लेखन यावर काही नवीन प्रकाश वगैरे पडतो असेही नाही. सदर पुस्तकाच्या प्रस्तावनेतच श्री.वडेरे यांनी जी.एंचे वडील आबाजी यांचा मृत्यू एकसंबा येथे झाला, जी.एंच्या सोनुमावशीला दमा होता, सोनुमावशीचे मालक सरकारी दवाखान्यात कंपोंडर होते असली अत्यंत संदर्भहीन आणि निरुपयोगी माहिती दिलेली आहे. या पुस्तकाच्या परिशिष्टात सदर ग्रंथासाठी ज्या ज्या लोकांची आपण भेट घेतली त्याच तपशील, त्याच्या तारखा वगैरे अनावश्यक तपशील सदर लेखकाने दिला आहे.

जी.ए.कुलकर्णी यांनी आपल्या खाजगी जीवनाविषयी जे काही फार थोडे लिहिले ते त्यांच्या सुहृदांना लिहिलेल्या पत्रांतून. या पत्रांमधलाही जी.एंनी आपल्या आयुष्याचे किंवा त्यातल्या व्यक्तींचे केलेले वैयक्तिक उल्लेख सलग आणि तपशीलवार नाहीत. प्रसंगानुरूप किंवा संदर्भानुरूप काही गोष्टी जी.ए. तुटकपणे बोलून गेले आहेत इतकेच. यापलीकडे आपले आयुष्य चारचौघांसारखेच आहे आणि त्याबाबत अगदी आपल्या वाचकांनीही फाजील चौकशी करू नये ही त्यांची स्पष्ट भूमिका आहे. इतकी स्पष्ट भूमिका घेणार्याच्या या इच्छेचा विशेषतः त्याच्या मृत्यूनंतर आदर करावा हे या जी.एंच्या तथाकथित भक्तांना का अवघड गेले असावे ते कळत नाही. जी.एंच्या पत्रलेखनातून त्यांच्या खाजगी जीवनाविषयी जी. माहिती मिळते तिची उदाहरणे म्हणून श्री.वडेरे यांनी जी. वाक्ये दिली आहेत ती अगदीच आगापीछा नसलेली आणि त्यामुळे तद्न बाळबोध झाली आहेत. याला श्री. वडेरे हे 'भव्य रांगोळीतले ठिपके' म्हणतात या पुस्तकाच्या शोधयात्रेच्या निमित्ताने जी.एंचे मामा राजाभाऊ यांची मुलगी साधना हिला आपल्या माहेरच्या माणसांच पत्ता कळाला व ती आठ-दहा दिवस माहेरी जाऊन (माहेरचे सुख घेऊन!) आली असले बाळबोध शोध या पुस्तकात लावले आहेत. श्री. वडेरे यांना 'तुम्ही तिरहाईक असली मदी आता उकरून काढत बसू नका' असा सल्ला देणाऱ्या कोल्हापुरच्या मीराताई कुलकर्णी यांचे म्हणणे अधिक योग्य वाटते. यावर श्री. वडेरे यांनी 'जी.एंच्या बाबतीत मी कुणी परका नव्हे, जी.एंचे आणि माझे फार जवळचे नसले तरी नाते आहे, ते माझ्या धाकट्या मामाच्या चुलत साडूच्या बहिणीचे भाचे पडतात किंवा मी त्यांच्या धाकट्या मामीच्या बावाच्या चुलत साडूचा भाचा पडतो!' असा स्वतःचा जी.एंबरोबर बादरायण संबंध जोडला आहे.

जी. ए. कुलकर्णींचा व्यक्ती म्हणून विचार करताना असे काल्पनिक संदर्भ दूर ठेवून जी.एंच्या स्वतःच्या (आणि त्यांच्या अगदी जवळच्या लोकांच्या) लेखनातून दृष्टीस पडणारे त्यांचे चित्र हेच प्रमाण म्हणून मानावे लागेल. जी.एंचे वागणे कदाचित चारचौघांसारखे, सामान्य नसेलही. काही लोकांना ते चमत्कारिक, विक्षिप्तही वाटू शकेल, पण त्यांच्या लेखनाशी या सगळ्या गोष्टींचा काही संबंध नाही हे जी.एंच्या अभ्यासकाला समजून घ्यावे लागते. जी.एंनी स्वतःबद्दल, विशेषतः स्वतःच्या 'गाठी मारल्यासारख्या असलेल्या जुनाट पूर्वग्रहांबद्दल' त्यांच्या पत्रांत लिहिले आहे. 'मूकपणे, फार दुरून, स्वतः झिजत भयंकर उच्च प्रेम करणार्या शरदचंद्रांच्या नायिका त्यांना हास्यास्पद वाटत असत.पूर्णपणे नास्तिक वृत्तीच्या जी. एं. ना संध्याकाळी घरात मुलांनी श्शुभं करोती' म्हणणे फार आवडत असे. तसेच घरासमोर घातलेली रांगोळीही त्यांना प्रिय होती. याउलट स्त्रियांबाबत त्यांच्या मनात एकंदरच तिटकारा असला तरी त्यातल्या त्यात श्तीन चतुर्थांश अंग पूर्णपणे उघडे व उरलेले अर्धवट उघडे टाकून हिंडणार्या हल्लीच्या पुष्कळ नायलॉन निर्लज्ज बायका पाहिल्या की मला मस्तकतिडीक उठते' असे ते लिहितात. स्वतःला धूम्रपानाचे जबरदस्त व्यसन असलेल्या जी. एं. ना स्त्रियांनी सिगारेट ओढलेली अजिबात आवडत नसे. पिवळा टाय बांधणारी, चहा न पिणारी, ओटाची कुंची करून तंबाखू चघळत बोलणारी, अमिताभला नट समजणारी व हेमामालिनीला सौंदर्यवती समजणारी माणसे आपल्याला आवडत नाहीत असे जी. ए. म्हणत. जीन्स घालणार्या मध्यमवयीन स्त्रिया, चपातीच्या कडा काढून टाकून फक्त मधलाच भाग खाणारे लोक, दुसऱ्याच्या घरी जाताना आपल्याबरोबर उगीचच दोन-तीन अनोळखी लोकांना बरोबर घेऊन जाणारे लोक, इंग्रजी सात हा आकडा लिहिताना त्यामध्ये आडवी रेघ काढणारे लोक हेही आपल्याला आवडत नाहीत असे जी.एंनी लिहिले आहे. शुभ प्रसंगी आपण निरांजन लावतो, त्यामुळे वाढदिवस साजरे करताना मेणबत्ती विझवली जाते हेही त्यांना अशुभ वाटत असे.

पुणे हे जी. एं. चे नावडते गाव होते. दुर्दैवाने त्यांना आयुष्यातली शेवटची काही वर्षे पुण्यातच काढावी लागली. श्मुंबईला किमान समुद्र तरी आहे. पुणे हे शहर जास्त ँक्किट्ळ माणसांसाठी आहे. व्यापार आहे, चळवळी, व्याख्याने, चर्चा, गच्चीवरच्या गप्पा, तळघरातील मसलती सतत काहीतरी घडत आहे. जर येथे एखादा माणूस कुठे, शांतपणे काही न करता बसलेला दिसला तर त्याला उचलून सरळ मॅटल हॉस्पिटलमध्ये टाकतील की काय अशी मला भीती वाटते' असे ते लिहितात. एकंदरीत बिनचेहर्याच्या, बिनओळखीच्या शांत गावात राहणे जी. एं.

ना आवडत होते. धारवाडात ते इतकी वर्षे राहिले, पण थोर मराठी साहित्यिक या अर्थाने त्यांना ओळखणारे धारवाडातही फारसे लोक नव्हतेच. हिंदी चित्रपटाविषयीचे त्यांचे मत अगदी वाईट होते. हिंदी चित्रपटात उद्या या गोष्टी दिसल्या तर त्यांवर बाकी विश्वास ठेवणे मला जमणार नाही म्हणून जी. ए. जी यादी देतात ती मनोरंजक आहे रू वेळेवर कपडे देणारा शिंपी, रात्री ताणून झोप न काढणारा नाईट वॉचमन, शोकेसमध्ये साड्या मांडलेल्या असता तिकडे पाठ करून फूटपाथवर उभी असलेली स्त्री, वेणीफणी करताना तोंडात हेअरपिना न धरणारी बाई, साहेबावर आपले किती वजन आहे हे न सांगणारा पुरुष, आपणाला किती आजार आहेत हे न सांगणारा म्हातारा, एखाद्या जुन्या, मेलेल्या उंदराकडे पाहावे त्याप्रमाणे आपल्याकडे न पाहणारा बँकेतील बाजीराव कारकून, इंग्रजी चित्रपट पाहताना काय म्हणाला हो ती? काय म्हणाली हो ती? असे सतत न विचारणारी शेजारी बसलेल्या जोडप्यांपैकी नवपरिणिता, पेपर उघडतो न उघडतो तोच झाला का पेपर? म्हणत समोर ठिय्या न मांडणारा निगरगट्ट फुकटा वाचक शेजारी असे ते वर्णन आहे. व्यवस्थितपणाविषयी त्यांनी चहा –साखरेचे डबे जेथल्या तेथे ठेवण्याचा गावठी गुण असे म्हटले आहे. बऱ्याच गोष्टींमध्ये जी. ए.ना गर्भवती स्त्रीचा खुळचट हळवेपणा दिसतो. पण अशी कडूजहर टीका करताना आपल्या आयुष्यातही अशा हळवेपणाच्या खुळचट जागा आहेत या कल्पनेने ते अस्वस्थ होतात. त्यांच्या कथांमधील गाय व बहिणीचे प्रेम ही अशीच एक जागा. त्यांवरची टीका मात्र जी. ए.च्या जिह्वारी लागते आणि ते विषय टॅबल असल्याने त्यांवर बिलकूल भाष्य करणार नाही असा ते पवित्रा घेतात. आपल्या लहानपणी घरी गाय असे, त्यामुळे आपल्या लिखाणात गायीचे उल्लेख हे अपरिहार्य आहेत हे त्यांचे म्हणणे होते. मधू मंगेश कर्णिकांचे श्लागेबांधे हे पुस्तक हळवे आहे, फारच हळवे आहे असे म्हणून एकंदरीतच साहित्यातील भाबडेपणावर आणि हळवेपणावर जी.ए.ंनी त्यांच्या एका पत्रात टीका केली आहे, पण तेच जी.ए., त्याच जी. ए. त्याच पत्रात, त्याच परिच्छेदात वडिलांविषयी, आईबहिणींविषयी, घराविषयी (गाईविषयी?) हळवे व्हायचे नाही, तर कोणाविषयी? असे विचारतात.

गांधीवादाविषयी जी.ए.ंची मते तीव्र आणि टोकदार होती. ऐंद्रिय सुखांना नाकारण्याचा गांधीवादातला हट्ट त्यांना पोरकट वाटत असे. आत्मा चिरंतन आहे, आणि काळ अनंत आहे. ते आपले एकमेकांना सांभाळून घेतील! इंद्रिये माझे साथी आहेत, शत्रू नव्हे. काळाने माझ्यासमोर कापडाचा जो एक तुकडा टाकला आहे, त्यावर मी काही गिजबिज करीन. भाग्य असेल तर त्याचे एक चित्रदेखील होईल, पण त्याची भगवी लंगोटी मात्र करण्याचा खुळचटपणा मी करणार नाही, असे त्यांनी म्हटले आहे. मार्क्सवादाविषयीही जी. ए. लिहितात, इतके अनाकर्षक, कोडगे, वैराण, हमाली तत्त्वज्ञान मला कोठे आढळले नाही. मार्क्सवादी तत्त्वज्ञान घर बांधायला मदत करते, पण त्या घरात राहावे कसे हे शिकायला अन्यत्र गेले पाहिजे. संतसाहित्याविषयीही त्यांचे असेच जबरदस्त पूर्वग्रह आहेत. संतांचा मानवी स्वभावाशी अत्यंत कमी परिचय होता, म्हणून सगळे संतसाहित्य अत्यंत मर्यादित, कोते आणि ज्या त्या संतांच्या व्यवसायाशी निगडित झाले आहे असे जवळजवळ स्वीपिंग स्टेटमेंट ते करतात. श्माळी विठ्ठलाला कांदामुळेवांगी समजतोय चांभार स्वतःला वाहण समजतो – श्हे विठ्ठला, माझ्या आयुष्यावर तुझ्या पावलांचा रंधा मारण असे एखाद्या सुताराने लिहिले आहे की काय हे शोधून पाहिले पाहिजे असे जी.ए.ंनी म्हटले आहे. जी.ए.ंची शब्दकळा इतकी प्रभावी आहे की एखाद्याची साल काढायची म्हटली की त्याला अगदी रक्तबंबाळ केल्याशिवाय त्यांचे समाधान होत नसे. मर्ढेकरांच्या कवितांच्या समर्थनार्थ लिहिलेल्या या पत्रात त्यांनी काव्य हे कायम अर्थपूर्णच असले पाहिजे असे म्हणणाऱ्यांवर तिरकस शेर मारले आहेत. ते म्हणतात, अर्थासाठी तळमळणाऱ्या लोकांसाठी मामलेदारांच्या स्वागतासाठी शाळामास्तरांनी लिहिलेल्या स्वागतगीतांची एक सस्ती आणि घरेलू आवृत्ती कोणी अर्थवाला प्रकाशक प्रसिद्ध करील काय?

सामान्यतः आपण वाचकाला केंद्रस्थानी ठेवून लिहित नाही, वाचकाला आपली कथा आवडते आहे की नाही याच्याशी आपला सुतराम संबंध नाही, किंबहुना एखादी कथा लिहून झाल्यानंतर ती आपण वाचतही नाही, आपल्याजवळ आपल्या कथासंग्रहाच्या प्रतीही नसतात असे जी. ए. नि पत्रांत लिहिले आहे. तथापि जी. ए. ना त्यांच्या रूपकदृष्टांत कथा लोकांना आवडल्या नाहीत ही गोष्ट जिह्वारी लागलेली दिसते. आपण जे लिहितो, ते वाचकाला समजतेच आवडते की नाही याबाबत आपण बेफिकीर आहोत म्हणणाऱ्या जी. ए. ना आपल्या कथांमधील सूचकता वाचकांच्या डोक्यावरून जाते याचे काहीसे असमाधानही असावे असे वाटते. त्यामुळे कुणीही गणा गणपाने आपली कथा वाचावी आणि त्यावर आपापल्या मताची एक पिक टाकून पुढे जावे यापेक्षा चारच पण जाणकार लोकांनी ती वाचावी असा त्यांचा प्रयत्न दिसतो.

वरील सर्व संदर्भ ध्यानात घेता सामान्य वाचकाच्या, अगदी जीएंच्या चाहत्यांच्याही मनात जी.ए.कुलकर्णी हा एक श्रेष्ठ लेखक पण चमत्कारिक मनुष्य होता असे चित्र उभे राहाते. एका पातळीवर हा वाचक जीएंच्या शोकपर्यावसायी कथांची जीएंना त्याला उमगलेल्या व्यक्तिमत्वाशी सांगड घालू लागतो. जीएंच्या कथा दुरुखाने ओथंबलेल्या कारण तो माणूसही तसाच समाजाला विन्मुख झालेला असे काहीसे चित्र त्या वाचकाच्या मनात उभे राहाते. तथापि प्रत्यक्षातले जीए आणि त्यांच्या लेखनातून उमटलेले जीए ही व्यक्तिमत्वे किती भिन्न होती हे शोधून काढण्याचा हा प्रयत्न आहे. त्यातून जी.ए.कुलकर्णी या माणसाचे एक लेखक म्हणून आणि एक माणूस म्हणून मोठेपण अधोरेखित होईल अशी अपेक्षा आहे. 'कला' आणि 'कुसर' हे आविष्काराचे दोन पैलू मानले तर जीएंच्या प्रतिभेला त्यांनी त्यांच्या प्रयत्नांची किती तुल्यबळ जोड दिली आहे, हे सदर अभ्यासातून दिसून येते.

जीएरु एक सुसंस्कृत, रसिक व्यक्तिमत्व

जी.ए.कुलकर्णी या माणसाविषयीचे इतके विविध प्रकारचे आणि विरोधाभासांनी भरलेले लेखन वाचून जीए हे नेमके कशा प्रकारचे व्यक्तिमत्व होते असा प्रश्न जीएंच्या अभ्यासकांना पडतो. या प्रश्नाच्या उत्तरासाठी जीएंच्या पत्रांतून अस्पष्टपणे होणारे जीएंच्या खाजगी आयुष्याचे दर्शन हेच प्रस्तुत अभ्यासकाने आधारभूत मानले आहे. याशिवाय जीएंच्या अगदी जवळच्या माणसांनी (नंदाताई पैठणकर, सुनीताबाई देशपांडे, अप्पा परचुरे) या लोकांनी जीएंबद्दल केलेल्या लिखाणाचाही प्रस्तुत अभ्यासकाने आधार घेतला आहे.

जीएंच्या वैयक्तिक आयुष्याच्या एकमेव हयात साक्षीदार असलेल्या नंदा पैठणकरांनी ^४ जीएंच्या रसिकपणाबद्दल, त्यांना असलेल्या आयुष्याबद्दलच्या ओढीबद्दल आणि त्यांच्या जिंदादिल वृत्तीबद्दल खूप मनापासून लिहिले आहे. बेळगावच्या त्यांच्या त्रासदायक दिवसांत जीएंचा सहवास हा नंदा पैठणकरांच्या आयुष्यातील मोठा विरंगुळा आणि आधार होता. जीएंना नीटनेटकेपणाची आवड होती. त्यांच्या कपड्यांची निवडही साधी पण अभिरुचीपूर्ण असे. जीएंच्या लहान वयात त्यांच्यावरचे आई-वडीलांचे छत्र हरपले होते. त्यांच्या इंदू व सुशीला या बहिणींचेही त्यांच्या तरुण वयातच निधन झाले. या सगळ्या जीवनानुभवांतून पोळून निघालेल्या जीएंनी प्रभावती व नंदा या आपल्या मावसबहीणींवर आपल्या मायेची ऊब अंथरली होती. (जीएंच्या कथांमध्ये वारंवार येणाऱ्या बहीणीच्या प्रेमाच्या उल्लेखाचे मूळ कदाचित येथे सापडते) अत्यंत कडक आणि संतापी स्वभावाच्या मामांमुळे बेळगावात असताना जीएंना बेळगावात असताना आपल्या बहीणींचे फारसे लाड करता आले नाहीत, पण ही कसर त्यांनी ते व त्यांच्या बहिणी स्वतंत्रपणे धारवाडला राहायला आल्यानंतर भरून काढली. तथापि त्या वेळीही त्यांच्या भगिनी नंदाताई यांना कॉलेजात प्रवेश घ्यायच्या वेळी जीएंनी त्यांना ते ज्या कॉलेजमध्ये नोकरी करत होते ते कॉलेज सोडून दुसऱ्या कॉलेजमध्ये प्रवेश घ्यायला सांगितले. आपल्या कॉलेजमध्ये आपली बहीण शिकत असेल तर इतर अध्यापक तिला आपली बहीण म्हणून झुकतं माप देतील, आणि तसे होऊ नये म्हणून जीएंनी ही खबरदारी घेतली होती. हा कुणाला चमत्कारिकपणाही वाटू शकेल, पण जीएंची ठाम तत्त्वनिष्ठ दृष्टी यातून दिसून येते.

बेळगावात असतानाही जीएंनी आपले छंद आणि आपल्या आवडी जोपासल्या होत्या. बाजारातून भाजी आणि फुले आणणे ही त्यांच्या आवडीची गोष्ट होती. छोटी जांभळ्या रंगाची वांगी, गडद हिरव्या रंगाच्या छोट्या ढबू मिरच्या, कोवळे नवलकोलचे गड्डे, मुळे, मुळ्याच्या शेंगा, फ्लॉवर, मटार अशा भाज्या, शेंवतीच्या, सुरंगीच्या वेण्या, चाफ्याची फुले आणणे त्यांना आवडत असे. मसाला भरून केलेली वांगी, ढबू मिरच्या, नवलकोलची भाजी, मुळ्याच्या शेंगांची भाजी, मुळा घालून केलेली आमटी, मटारची उसळ हे त्यांच्या आवडीचे पदार्थ होते. बेळगावातल्या 'मिलिटरी महादेवा'च्या देवळाला सहल म्हणून जाणे, तिथला आलेपाक (हा खास कर्नाटकी पदार्थ आहे), फुटाण्याचे लाडू, उसाचा रस घेणे हे त्यांचे विरंगुळ्याचे क्षण होते.

जीए नुसते खाण्यापिण्याचे रसिकच नव्हते तर कोणते पदार्थ कसे करतात याचीही त्यांना चांगली माहिती होती. त्यांना मांसाहारी जेवण विशेष आवडत असे. त्यांच्या घरातले वातावरण सोवळे असल्याने जीए त्यांच्या आवडीचे जेवण बाहेरच घेत असत. (पुण्यात त्यांना आवडते तशा मांसाहारी जेवणाचे निमंत्रण सुनीताबाई देशपांडे यांनी कितीतरी वेळा दिले होते. पण संकोची स्वभावाच्या जीएंनी काही ना काही कारणे—एकदा तर अगदी न पटणारे बाहेरचे जेवण न घेण्याचे व्रत असल्याचे 'आक्रितान्ना'चे कारण सांगून— ते टाळले.) हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीताचीही त्यांना आवड होती. सरस्वती राणे, हिराबाई बडोदेकर, भीमसेन जोशी, कुमार गंधर्व, प्रभा अत्रे यांच्या रेकॉर्ड्स ऐकणे त्यांना आवडत असे. बडे गुलाम अली खांसाहेबांची 'का करु सजनी' ही तुमरी त्यांच्या अत्यंत

आवडीची होती. ज्योत्स्ना भोळे यांचे 'माझिया माहेरा जा' हे गीत ऐकल्यानंतर पाचदहा मिनिटे काही सुचत नाही असे जीएंनी विजया राजाध्यक्षांना लिहिलेल्या पत्रात लिहितात ⁹⁸. धारवाडला असताना जीएंनी काही सुंदर ऑईल पेंटिंग्ज केली होती. जीएंच्या 'डोहकाळिमा' या निवडक कथासंग्रहाचे मुखपृष्ठ हे त्यांचेच एक पेंटिंग आहे. शिल्पकलेमध्येही त्यांना रस होता. धारवाडला असताना त्यांनी दगडाच्या बुद्धप्रतिमेच्या आणि घोड्याच्या मूर्ती कोरल्या होत्या. बागकामाची तर त्यांना आवड होतीच. आपल्या घराच्या आवारातच नव्हे तर शेजारच्या पठाण वकीलांच्या आवारातही (अर्थातच त्यांच्या परवानगीने) त्यांनी सुंदर बाग फुलवली होती. एरवी अनोळखी माणसांना भेटायला नाखूष असणारे जीए अकल्पितपणे काही स्नेहबंधामध्ये अडकले गेले होते. याच पठाण नावाच्या कुटुंबातील अताउल्ला नावाच्या छोट्या गोंडस मुलाशी त्यांची गट्टी जमली होती. सकृतदर्शनी गंभीर वाटणारे जीए आणि अल्लड, निरागस असा हा अताउल्ला यांच्या या अनोख्या मैत्रीबाबत या मैत्रीच्या साक्षीदार असणाऱ्या नंदाताई पैठणकर यांनी विस्ताराने लिहिले आहे. ⁹⁹

जीएंनी त्यांच्या धारवाडच्या घरात बडरिजर्स (लव्हबर्ड्स) आणि इतर काही पक्षी पाळले होते. त्यांची निगा, देखभाल, खाणेपिणे यासाठी खास पुस्तक मागवून त्यांनी त्या पक्षांचे जतन केले होते. 'नाद' आणि 'वीणा' अशी त्या त्या पक्षांच्या जोडीची नावे होती. त्यातल्या 'नाद' चे आयुष्य संपल्यानंतर जीएंनी त्यांच्या भगिनी नंदा पैठणकर यांना एक व्याकुळ करणारे पण सुंदर पत्र लिहिले आहे. सोनेरी मासे असलेला ऍक्वॅरियमही जीएंच्या धारवाडच्या घरी होता. जीएंना चालण्याची, पायी भटकण्याची फार आवड होती. पुण्यात आल्यानंतर पुणे विद्यापीठाच्या शांत आवारात फिरून यायला त्यांना फार आवडे. आयुष्याच्या शेवटच्या दिवसांत नाईलाजाने पुण्याला आल्यानंतर त्यांना धारवाडच्या फिरण्याची फार आठवण येत असे. त्यांचे धारवाडचे मित्र श्रीपाद भिडीकर यांना लिहिलेल्या एका पत्रात ते म्हणतात, 'अशा वेळी धारवाड आठवते. युनिव्हर्सिटीकडील दोनचार रस्त्यांवर तीनचार मैल निरंजन मनाने चालले की जे एक समाधान होते, जो निरंजन आनंद होता तो इथे दुरापास्त नव्हे, तर मला केवळ अशक्यच वाटतो' ⁹⁸ तरुण वयात कित्येक मैल पायी भटकंती केल्याची त्यांची वर्णने त्यांच्या अनेक पत्रांमध्ये आहेत. तरुण वयात जीएंना व्यायामाची आवड होती. अंधोळीचे पाणी तापवण्यासाठीचे लाकूड कुर्हाडीने फोडून त्याचे लहान लहान तुकडे (बंबफोड) करणे हे कामदेखील जीए उत्साहाने करत असत.

जगण्यातली रसिकता आणि नवनवीन गोष्टीबद्दलचे बालसदृश कुतुहल हा जीएंचा स्वभावगुण होता. नवीन लोकांना भेटने जीएंना फारसे आवडत नसले तरी लोकांशी त्यांचे वागणे सौजन्यपूर्ण व मार्दवयुक्त असे. अप्पा परचुरे हे प्रकाशक ग. पां. परचुरे यांचे चिरंजीव होत. 'युसीस' पुरस्कृत अमेरिकेतील वैशिष्ट्यपूर्ण लेखकांच्या मराठी अनुवादाची पुस्तके परचुरे प्रकाशन मंदिरातर्फे प्रकाशित होत असत. तशी कॉनराड रिक्टर या लेखकाची पाच पुस्तके जीएंनी अनुवादित केली होती. तथापि अप्पा परचुरे यांचा जीएंशी प्रत्यक्ष परिचय फार उशीरा जीए पुण्यात आल्यानंतर म्हणजे जीएंच्या शेवटच्या काही दिवसांत झाला. परचुरे यांनी जीएंचे 'मुग्धाची रंगीत गोष्ट' हे पुस्तक प्रकाशित केले आहे. पुण्यात त्यांची भेट झाली तेव्हा आपल्या 'स्वागता' साठी जीए स्वतः रस्त्यावर येऊन उभे राहिले होते असे परचुरे यांनी लिहिले आहे ⁹⁶ जीएंच्या संकोची स्वभावामुळे जीए नवपरिचित माणसांकडून काही भेट वगैरे घेत नसत. लोकांनी आदरापोटी वाकून नमस्कार करणेही जीएंना आवडत नसे, पण पुस्तके स्वीकारण्याचे मात्र त्यांना वावडे नव्हते. आपली पुस्तके खपली नाहीत तर आपल्या पुस्तकाच्या प्रकाशकांना पदरमोड करावी लागेल या संकोचामुळे जीए आपल्या पुस्तकांची आवृत्ती कमी संख्येची असावी असा आग्रह धरत असत. अगदी त्यांच्या पहिल्या 'निळासावळा' या पुस्तकाची आवृत्तीही त्यांनी पाचशे प्रतींचीच असावी असा आग्रह धरला होता असे जीएंचे प्रकाशक व मित्र रामदास भटकळ यांनी लिहिले आहे. ⁹⁹

अप्पा परचुरेशी बोलताना जीएंनी त्यांना साध्या ओल्या नारळाच्या खोबऱ्याचेही किती प्रकार असतात आणि ते कोणकोणत्या पदार्थांमध्ये वापरायचे असतात याचे तपशीलवार वर्णन सांगितल्याचे परचुरे यांनी लिहिले आहे. स्वतः चहापलीकडे कोणतेही पेय न पिणार्या जीएंना (गोव्याला गेल्यानंतर कधीतरी एखादा पेला 'पोर्ट वाईन' किंवा 'व्हरमॉथ' घेतल्याची त्यांनी एका पत्रात कबुली दिली आहे) पेयपानाचे प्रकार आणि त्याच्या पद्धती याविषयी खूप माहिती होती. मद्याचे विविध प्रकार, त्यांतले घटक, त्यांचे गुणधर्म याची त्यांना माहिती होती. जी.ए. कुलकर्णी अविवाहित होते आणि त्याबाबत कुणी काहीही विचारलेले त्यांना आवडत नसे. पण त्यांच्या स्वभावात एकटेपणामुळे आलेला चिडचिडेपणा, चमत्कारिकपणा किंवा विचित्रपणा नव्हता असे परचुरे लिहितात. लेखन, वाचन यापलीकडे चहा आणि सिगारेट या त्यांच्या आवडत्या गोष्टी होत्या.

पुण्यात आल्यानंतर जीएंच्या पुस्तकाची मुद्रिते पोचवण्याचे काम करणार्या बाळू रिक्षावाल्यालाही जीएंनी चहा, फराळ घेतल्याशिवाय कधी सोडले नाही. आपल्या प्रकाशकांचा एक नोकर असे जीएंनी त्याला कधीही वागवले नाही अशी एक आठवण अप्पा परचुरे यांनी सांगितली आहे. अप्पा परचुरे यांचा चुलतभाऊ चंद्रकांत परचुरे यांच्याशीही जीएंची मैत्री झाली होती. चंद्रकांत परचुरे हे आयुर्विमा मंडळात काम करणारे साधे गृहस्थ होते. साहित्य, वाचन लेखन वगैरे गोष्टींशी त्यांचा फारसा संबंधही येत नसे. तथापि आपल्या लाघवी स्वभावाने त्यांनी जीएंना जिंकून घेतले होते. चंद्रकांत परचुरे यांच्या आग्रहाखातर जीएंनी पुण्यात विविध डॉक्टरांकडून उपचार करून घ्यायचेही मान्य केले. आयुष्याच्या शेवटच्या टप्प्यावर परिचय झालेल्या अशा एका माणसाविषयी जीए अप्पांना लिहितात, 'सी.के (चंद्रकांत परचुरेना संबोधण्याचे जीएंचे नाव) मधून मधून भेटतात. भेटले म्हणजे वेळ चांगला जातो. (त्यामुळे त्यांच्या बाबतीत दिवस, वेळ, आधी सूचना असल्या गोष्टी मी पूर्णपणे बाजूला ठेवल्या आहेत).'

स्वतरूच्या कथासंग्रहाच्या दुसऱ्या आवृत्ती काढण्याला नकार देणार्या जीएंना 'सीके'नी गळ घालून त्यांच्या एका कथेचे आकाशवाणीवरून वाचन करण्यासाठीची परवानगी मिळवून द्यायला लावली होती. त्याचे मानधनही घ्यायला संकोची स्वभावाचे जीए तयार नव्हते. शेवटी ही रक्कम जीए, 'सीके' आणि अप्पा परचुरे यांनी एकत्र जेवणासाठी खर्च करायची या अटीवर जीएंनी ती स्वीकारली.

जुने इंग्रजी चित्रपट ही जीएंच्या आवडीची गोष्ट होती. पुण्यात आल्यानंतर 'केन ऍड एबल' हा चित्रपट व्हीडीओवर पाहून ते खूष झाले होते. धारवाड - बेळगावला असताना तर त्यांनी कित्येक इंग्रजी चित्रपट पाहिलेले होते. त्यांच्या पत्रांमध्ये त्यांना आवडलेल्या चित्रपटांविषयी त्यांनी भरभरून लिहिले आहे. शिवाय शिल्पकला, चित्रकला, सुतारकाम याचीही त्यांना आवड होती. त्यांनी काढलेली काही चित्रे, विशेषतः तैलचित्रे पाहिली असता ते एक चांगले चित्रकार होते आणि होऊ शकले असते याची जाणीव होते. तथापि ज्याप्रमाणे जगातल्या उत्तमोत्तम लेखकांचे लेखन वाचून आपले लेखन त्यांच्या जवळपासही जाऊ शकत नाही या भावनेने त्यांनी लेखन थांबवले, त्याप्रमाणेच जगातल्या श्रेष्ठ चित्रकारांच्या चित्रांच्या प्रतिकृती पाहून व त्यांच्याविषयी वाचून जीएंना आपली चित्रकला सामान्य आहे असे (ती तशी नसतानाही) वाटले व त्यांनी चित्रे काढणे थांबवले. याला काही लोक त्यांचा चमत्कारिकपणाही म्हणतील, पण आपल्या मर्यादा ओळखून योग्य त्या वेळी थांबणे हा एक कलाकार म्हणून जीएंचा मोठा गुण आहे.

बागकाम व फुलझाडे यांच्यात जीएंचा अर्धा जीव गुंतलेला असे असे परचुरे म्हणतात. पुण्यातल्या 'राम रोजेस' या नर्सरीचे वर्षातून एकदा भरणारे प्रदर्शन पाहून जीएंनी त्या नर्सरीचे मालक जगताप यांच्याशी फुले, बागकाम यावर मनसोक्त गप्पा मारल्या. जगताप यांचा चित्रकलेचाही अभ्यास असल्याने ते व जीए बोलता बोलता रेंब्रां-पिकासोपर्यंत येऊन पोचले. या गप्पांमध्ये जीएंनी फक्त स्वतरूच्या लेखनाबद्दल चकार शब्द काढला नाही.

इतके दैववादी, नियतीवादी, बद्धंशी शोकपर्यावसायी लिखाण करणारा लेखक हा वैयक्तिक जीवनात रसरसून जगणारा, उत्साही आणि विविध गोष्टींमध्ये रस असणारा होता हे जीएंचे मोठे वैशिष्ट्य आहे. जीएंच्या कथा हे जीएंच्या वैयक्तिक आयुष्यातील वैफल्याचे प्रतिक आहे असे मानणार्यांसाठी हा अभ्यास महत्त्वाचा आहे. वैयक्तिक आयुष्य इतके समृद्ध असूनही मानवी जीवनातील दुरूख, पीडा, व्यथा यांच्या गाभ्याला स्पर्श करणे हे जीएंच्या संवेदनशीलतेचे आणि त्यांच्या लेखनकौशल्याचे वैशिष्ट्य आहे हे यावरून लक्षात येते.

जीएंच्या कथांमधील दुरूखाचा धांडोळा घेताना जी. एं. ना लहान वयातच आलेले पोरकेपण आठवते. त्यांच्या (पत्र) लेखनात त्यांच्या एक सावत्र भावाचा उल्लेख येतो, पण तेही काही घट्ट नाते नसावे. जी. एं.ना त्यांच्या प्रकृतीने कधी चांगली साथ दिली नाही. विशेषतः पन्नाशीनंतर त्यांना कित्येक वर्षांपासून छळणारी पोटदुखी अधिकच त्रासदायक होत गेली. शेवटच्या दहा-बारा वर्षात जी. एं.नी म्हणावे असे काहीच लिहिले नाही (सन्माननीय अपवाद म्हणजे श्माणसे अरभाट आणि चिल्लर) याचे हेही एक कारण असावेसे वाटते. कैक वर्षे असह्य पोटदुखी आणि तिच्यावर वर्षानुवर्षे केलेले विफल उपचार आणि त्यांत खर्च झालेला वेळ, पैसा आणि शेवटी हाती उरलेला फक्त मनस्ताप यामुळे जीए त्रस्त होऊन गेले होते. धारवाडला असताना जी. एं.ना वारंवार पलू आणि खोकला यांनी त्रस्त केले होते. यातून बाहेर पडले की त्यांना विलक्षण अशक्तपणा येत असे. (आपल्याला खोकल्यावर अडुळसा हे औषध सुचवणार्या एका व्यक्तीला त्यांनी मिष्किलपणाने लिहिले आहे, तुमच्या पत्नीचा खोकला अडुळशाने गेला, करण तो साधा खोकला होता, माझा खोकला हा एक इरसाल हार्डड स्मोकरचा आहे!). हे इतके कमी की काय, म्हणून त्यांना नंतर मोठा दृष्टीदोष झाला. त्यांच्या डोळ्यांना रक्त

पुरवणार्या रक्तवाहिन्या दुर्बळ झाल्या, आणि जी. एंची दृष्टी अगदी मंद झाली. मला वाटते, या ठिकाणी जी. एंनी आपले बस्तान आवरायला सुरवात केली असावी. श्माझे वाचन संपले, की मी संपलोचर असे त्यांनी एका पत्रात म्हटले आहे. तरीही ते आपल्या अधू डोळ्यांनी पुण्यात – त्यांच्या नावडत्या पुण्यात चांगल्या वाचनीय (इंग्रजी) पुस्तकांच्या शोधात भटकत राहिले. आपल्या हाती कमी दिवस राहिले आहेत ही कल्पना आल्याने डोळे साथ देत नसतानाही त्यांनी पुण्यात प्रचंड वेगाने वाचन केले.

आपल्या लिखाणाच्या बाबतीतही जी. ए. कायम असमाधानीच राहिले किमान तसेच त्यांनी इतरांना लिहिले आहे. आपल्या कथा म्हणजे एक प्रकारे आपण आपल्या आयुष्यात पाहिलेल्या व्यक्तींना वाहिलेली तिलांजली (जी. ए. च्या भाषेत तर्पण) आहे असे ते म्हणतात, पण आपल्याला जे लिहायचे होते त्यातले काहीच कागदावर आले नाही अशी एक खंत त्यांना वाटत राहिली. कदाचित उत्तमोत्तम जागतिक साहित्य वाचल्यानंतर अशी खंत प्रत्येक विचारी लेखकालाच वाटत असावी. त्यातून आपल्याला आपल्या कथांमध्ये म्हणायचे काय होते, आणि वाचकांनी, समीक्षकांनी त्यांचा अर्थ काय लावला यातली तफावत त्यांना अस्वस्थ करून जात असावी. शेवटी र्हे पज वूतजी पज? हा त्यांना पडलेला प्रश्न हेच सांगून जातो. आपल्या कथा लिहून झाल्यावर आपण त्यांतून मुक्त होतो, आपल्या त्यांच्याशी अंधोळीपुरताही संबंध राहात नाही, आणि मग आपले वाचक, समीक्षक त्यांच्याविषयी काय म्हणतात याच्याशी आपल्याला काहीही घेणे असत नाही असे जीएंनी म्हटले आहे, पण जी. एंसारख्या कमालीच्या हळव्या, संवेदनशील माणसाला वाचन, लिखाण या त्यांच्या आयुष्याचाच एक भाग होऊन गेलेल्या बाबतीत इतके जाड कातडीचे होणे शक्य नाही. वाचकांना आपल्या कथा आवडतात, पण त्या त्यांना समजत नाहीत हे जीएंना कुठेतरी खुपत असले पाहिजे. एखाद्या बनचुक्या लेखकाने हा संपूर्ण दोष वाचकावर टाकला असता. संवेदनशील वृत्तीच्या जीएंनी बाकी हे स्वतःच अपयश मानले. त्यांच्या कित्येक पत्रांमध्ये त्यांनी कित्येक कथा (एक कादंबरीही) लिहायला सुरवात करून नंतर त्या लिखाणाबाबत असमाधानी राहिल्याने त्या नष्ट केल्याचे उल्लेख आहेत. 'तुती' मधल्या नानांना आपल्याला एकदा मनातून काढायचे होते असे लिहिताना जीए नानांच्या दादंभट नावाच्या बारीक वेडसर माणसाबद्दल लिहितात. बेळगावच्या रसकोर्सवर अंग आखडून तून फूट जागेत उपाशी पोटाने मरून गेलेल्या दादंभटावर 'चरटबरट कचाकचा तीस पाने लिहून रात्री ती चुलीत घातल्यावर आपल्याला समाधान वाटले' असे त्यांनी लिहिले आहे. १८ हा दादंभट त्यांच्या 'अवशेष' या कथेत पुन्हा जागा झालेला दिसतो.^{१८}

'ओ'नील च्या 'लॉग डेज जर्नी इन्टू दी नाईट' या नाटकाचा 'दिवस तुडवत अंधाराकडे'^{२०} हा केलेला अनुवादही त्यांना समाधानकारक वाटत नव्हता. म्हणूनच त्यांनी त्या हस्तलिखितावर 'हे प्रकाशनार्थ नाही' असे लिहून ठेवले होते. 'माणसे अरभाट आणि चिल्लर' या पुस्तकावरही जीएंना अखेरचा हात फिरवायचा होता. या नाटकाचा आपण केलेला अनुवाद त्यांना फारसा समाधानकारक वाटला नव्हता. इंग्रजी भाषेत तू-तुम्ही असा भेद नाही. या नाटकात बाप आणि मुलांचे बिघडत जाणारे संबंध व्यक्त करताना कोणती सर्वनामे वापरायची याबाबत ते गोंधळात पडले होते. हा प्रश्न सोडवण्यासाठी रंगभूमीशी संबंधित अमोल पालेकर किंवा श्रीराम लागूंसारख्या एखाद्या माणसाने हा अनुवाद करावा आणि त्यावर आपले नावही असू नये असे जीएंनी रामदास भटकळ यांना सुचवले होते. पण जीएंच्या आजारपणामुळे आणि नंतर अकरमात मृत्युमुळे ते राहूनच गेले. हा कच्च्या स्वरूपात असलेला (पण तरीही अत्यंत प्रभावी आणि जळजळीत) अनुवाद अलीकडे प्रकाशित झाला आहे.

जीएंचा स्वाभीमान आणि बाणेदारपणा त्यांच्या रक्तातच असावा. त्यांच्या लहानपणी त्यांच्या आईची ओळख सांगून एका बाईने दुसऱ्या बाईकडून तीन रुपये उसने घेतले होते. दोन महिने होऊन गेले म्हणून त्या पैसे देणार्या बाईने जीएंच्या आईला विचारले. वास्तविक जीएंच्या आईने पैशाची जबाबदारी घेतली नव्हती, पण पैसे विचारताच जीएंच्या आईने हातातली एक पाटली काढून त्या बाईच्या माजघरात फेकली. त्या वेळी सोन्याचा दर एकोणीस रुपये तोळा होता आणि जीएंच्या स्वतःच्या घरीच असंख्य आर्थिक अडचणी होत्या. नंतर तीन महिने ती शेजारीण ती पाटली परत देण्याचा प्रयत्न करत होती, पण जीएंच्या आईने ती स्वीकारली नाही. त्यावर कडी म्हणजे जीएंच्या आईने जीएंच्या वडीलांना ही गोष्ट सांगितली त्यावर ते म्हणाले 'तुला योग्य वाटले ना? बस्स. आता झटपट जेवायला वाढ!'^{२१} जीएंच्या कथांमध्ये परिस्थितीने सामान्य, शिक्षण, उत्पन्न नसलेल्या पण स्वाभीमानी, बाणेदार स्वभावाच्या स्त्रियांचे चित्रण आहे. या स्त्रिया जीएंनी आपल्या आसपास, आपल्या घरातच पाहिल्या असाव्यात. त्यातूनच जीएंच्या स्वाभीमानी स्वभावाला पैलू पडले असावेत.

काजळमाया या जीएंच्या संग्रहाला साहित्य अकादमीचे पारितोषिक मिळाले, पण काही तांत्रिक बाबींवरून त्यावर वादंग निर्माण होताच जी. एंनी ते सडेतोडपणाने परत करून टाकले. या बाबतीत त्यांच्या असंख्य चाहत्यांनी, मित्रांनी, समकालीन लेखकांनी आणि शेवटी साहित्य अकादमीनेही केलेली रदबदलीचे प्रयत्न त्यांनी कठोरपणे धुडकावून लावले. 'काजळमाया' या पुस्तकाच्या पारितोषिकाच्या निमित्ताने त्यांना अनन्वित मानसिक त्रास झाला. त्यांच्या अनेक वाचकांनी, मित्रांनी, प्रकाशकांनी ते पारितोषिक त्यांनी परत करू नये असे आग्रहाने सांगितले, पण जीए या बाबतीत ठाम राहिले. या बाबतीत साहित्य अकादमीला लिहिलेल्या पत्रात त्यांनी आपली भूमिका नम्रपणे पण सडेतोडपणे मांडली आहे. कुणाच्या घरी जेवायला जाणे की कुणा कडून कसल्या साध्या भेटी (त्यांच्या आवडीचे दुर्मिळ पुस्तक ते सिगारेटचे एखादे पाकीट) स्वीकारणे असो, जी. ए. अत्यंत संकोची आणि अवघडलेले राहिले. आपल्या पुस्तकांचे सगळे अधिकार प्रकाशकाला देऊन टाकणे आणि आणि पुस्तकांची दुसरी आवृत्ती काढायलाही नकार देणे या अत्यंत अव्यवहारी गोष्टींमागेही त्यांचे हेच अवघडलेपण असावे, असे वाटते. अमोल पालेकरांनी त्यांच्या कथेवर चित्रपट काढण्यासाठी (कैरी) त्या कथेचे अधिकार जी. ए.कडून विकत घेतले आणि त्याबाबत जी. ए.ना काही रक्कम दिलीय तर हा चित्रपट काढण्यास विलंब होत आहे असे दिसल्यावर जी. ए. कमालीचे अस्वस्थ झाले व त्यांनी ती रक्कम पालेकरांना (हातकणंगलेकरांतर्फे) परत करण्याची तयारी दाखवली, हे असेच एक दुसरे उदाहरण आहे.

अशा या स्वभावाच्या माणसाला व्यावहारिक जगात 'तयार' असलेल्यांनी धक्केही बरेच दिले. पैशांच्या बाबतीत त्यांची फसवणूक झाल्याचे किमान दोन पुसट उल्लेख त्यांनी लिहिलेल्या पत्रांत (अगदी नाईलाज म्हणून) येतात. आपल्या पुस्तकांचे मुद्रण, त्याचे मुखपृष्ठ याबाबत अतिशय आग्रही काटेकोर असलेल्या जी. ए.ना त्यांच्या काही चित्रकार मित्रांनी ऐन वेळी दगा दिल्याचे संदर्भ त्यांच्या लिखाणात आहेत. दळवींसारख्या जी. ए.च्या घट्ट मित्रानेही शेवटच्या काही वर्षांत जी. ए.ची चौकशी करण्याचेही सौजन्य दाखवले नाही. आपल्या मृत्यूची चाहूल लागल्यानंतर जीएंनी स्वतरुला कोषात बंद करून घेतले. मृत्यूआधी जेमतेम दोन-तीन महिने जी. ए.नी हातकणंगलेकरांना लिहिलेल्या इंग्रजी पत्रातल्या (हे बहुदा जी. ए.नी लिहिलेले शेवटचे पत्र असावे) भागाचा ढोबळ मराठी अनुवाद खालीलप्रमाणे

तुम्ही म्हणता, हातकणंगलेकर, की मी आता पुण्यात हळूहळू रुळत चाललो आहे. तुमचे म्हणणे अगदी चूक आहे. पुण्यात मी कधी रुळू शकेन, असे मला वाटत नाही. फक्त आता या बाबतीत मी कुणाशीही काही बोलायचे नाही, असे ठरवले आहे. विशेषतः प्रभावती आणि नंदाशी. त्यांना मग फार वाईट वाटते...'

स्वतःचे खाजगीपण जपण्याबाबत अतिशय काटेकोर असलेल्या जीएंचे व्यक्तिमत्व त्यांच्या मृत्यूपश्चात प्रकाशित झालेल्या त्यांच्या पत्रांतून अधिक स्पष्ट होते. सुनीताबाई देशपांडे यांना लिहिलेल्या त्यांच्या पत्रांबाबत लिहिताना अरुणा ढेरे म्हणतात, 'हा माणूस फार तीव्र रागलोभांचा होता. त्याची त्याला जाणीवही होती. त्याबद्दल कधी ओशाळे होत तर कधी सहज गंमतीने त्यांनी पुष्कळ लिहिले आहे. त्यांच्या एखाद्या जिद्दाळ प्रश्नाने आतला डोह डहळला म्हणून, कधी एखाद्या पुस्तकाने वा व्यक्तीने टिचकी मारली म्हणून जीएंच्या मनातले कोवळे, हळवे असेही पुष्कळ काही शब्दांवर तरंगत आले आहे' ^{२३} सुनीताबाई देशपांडे आणि जीए यांच्या स्नेहाबद्दल लिहिले गेलेले सगळेच पटण्यासारखे आहे असे नाही. म.द. हातकणंगलेकरांसारखा प्रगल्भ माणूस 'सुनीताबाईंना मूलबाळ नव्हते आणि जीए तर अविवाहितच होते, हे त्यांच्यातील जिद्दाळ्याचे एक कारण असू शकेल' असे लिहितो तेंव्हा नवल वाटते.

समारोप

जी. ए. कुलकर्णी या मराठीतील श्रेष्ठ कथालेखकाचे आयुष्य पूर्वग्रह, विसंगतींनी भरलेले असले तरी एक माणूस म्हणून त्यांचे सच्चेपण डोळ्यांत भरण्यासारखे आहे. प्रत्येक माणूस काही प्रमाणात चमत्कारिक असतोच पण प्रकाशझोतात असलेल्या व्यक्तींच्या वेगळेपणाकडे समाजाचे पटकन लक्ष जाते. प्रत्येक गोष्ट समाजमाध्यमांवर प्रसिद्ध करून सतत प्रसिद्धीच्या मागे लागणारी पिढी पाहिली की जीएंचे वेगळेपण लक्षात येते.

संदर्भ:

- १ 'जीएंची निवडक पत्रे' मौज प्रकाशन, संपादनरु म.द.हातकणंगलेकर व श्री.पु. भागवत,पहिली आवृत्ती, जुलै १९९५, पृ.क्र. ११५
२. जी.ए. कुलकर्णी, 'निळासावळा', पॉप्युलर प्रकाशन, पहिली आवृत्ती, १९५९
३. वि.मो.वडेर, 'अर्पणपत्रिकांतून जी ए दर्शन', राजहंस प्रकाशन, पहिली आवृत्ती, २०१५, पृ.क्र.१९७
४. नंदा पैठणकर, 'प्रिय बाबुआण्णा' पॉप्युलर प्रकाशन, पहिली आवृत्ती, २०१२, पृ.क्र. २४
५. 'सोनपावले' संपादकरु सु.रा. चुनेकर, परचुरे प्रकाशन मंदिर, पहिली आवृत्ती, डिसेंबर १९९१, पृ.क्र. ४०९
६. सुभाष अवचट, 'जीएरु एका पोर्ट्रेट', मौज प्रकाशन, मुंबई १९८८, पृ.क्र. २६
७. जयवंत दळवी, 'जीए!- एक विलक्षण माणूस', 'अंतर्नाद', ऑगस्ट २०११, पृष्ठ ३७-४३
८. संजीव कुलकर्णी, 'जी.ए -पत्रांतले आणि प्रत्यक्षातले', 'अंतर्नाद' फेब्रुवारी २०१२, पृष्ठ क्र. ८-१०
९. नंदा पैठणकर, 'नंदा पैठणकर यांचा खुलासा'. 'अंतर्नाद' मे २०१२, पृष्ठ १३
१०. भालचंद्र नेमाडे, 'अंतर्नाद', मे २०१२, पृष्ठ ११
- ११ विद्या सप्रे,गूढयात्री, पारख प्रकाशन
१२. , म.द.हातकणंगलेकर , 'जी.ए.नावाचं कोडं', 'साप्ताहिक सकाळ' १९९८, 'उघडझाप' या पुस्तकात समाविष्ट
१३. रेणू देशपांडे , 'उगवाई' वरील सूर्योदय, 'उगवाई' मासिकाचा पहिला अंक. १९८८
१४. 'जीएंची निवडक पत्रे', खंड ४, मौज प्रकाशन, संपादनरु म.द.हातकणंगलेकर, सु.रा.चुनेकर,श्री.पु. भागवत,पहिली आवृत्ती, २००६, पृ.क्र. ८८
१५. श्रीपाद भिर्डीकर, 'यथा काष्ठं च काष्ठं च', लोकसत्ता, २१ फेब्रुवारी १९८८
१६. अप्पा परचुरे, 'जीए नावाचे स्वप्नरु,शब्दांकनरु पुरुषोत्तम धाकरुस, परचुरे प्रकाशन मंदिर,दुसरी आवृत्ती, १९९०, पृ.क्र. २४
१७. रामदास भटकळ , 'जिगसॉ', राजहंस प्रकाशन, दुसरी आवृत्ती,ऑगस्ट १९९८, पृष्ठरु १८९
१८. जीएंची निवडक पत्रे, खंड २, मौज प्रकाशन, संपादनरु म.द.हातकणंगलेकर, श्री.पु. भागवत,पहिली आवृत्ती, पृष्ठ १०९).
१९. जी.ए.कुलकर्णी, 'अवशेष' 'निळासावळा', पॉप्युलर प्रकाशन, पाचवी आवृत्ती, १९९५, पृष्ठ ३९
२०. जी.ए. कुलकर्णी , 'दिवस तुडवत अंधाराकडे', मौज प्रकाशन, संपादकरु सु.रा.चुनेकर, डिसेंबर २०१४
- २१.'जीएंची निवडक पत्रेय खंड २, मौज प्रकाशन, संपादनरु म.द.हातकणंगलेकर, श्री.पु. भागवत,पहिली आवृत्ती, १९९८, पृष्ठ १७४
- २२.'जीएंची निवडक पत्रेय खंड ४ , मौज प्रकाशन, संपादनरु म.द.हातकणंगलेकर, सु. रा. चुनेकर, श्री.पु. भागवत,पहिली आवृत्ती, २००६ पृष्ठ २८१
२३. अरुणा ढेरे, 'समृद्ध माणसाचा पत्र सहवास', महाराष्ट्र टाईम्स